

Мусій В. Б.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

«БІБЛІОТЕКАР» ВАСИЛЯ МАХНА: ДО ПИТАННЯ ПРО ОБРАЗНІСТЬ В ЕСЕЇ

Мета статті – дослідити специфічні ознаки есе як твору порубіжної жанрової природи. Для цього автор фокусує увагу на такій категорії, як образність, простежує її рівні. А саме: 1) рівень тих наративних стратегій, які використовує автор для наближення свого твору до читача; 2) рівень тих образів, які він використовує для унаочнення своїх думок та почуттів; 3) рівень авторської присутності в тексті твору. У зв'язку з тим, що есе – це жанр, який поєднує в собі ознаки поезії та «історії» (факту), ілюстративності та декларативності, автор статті досліджує есе шляхом порівняння його з художнім твором. Тому об'єкт статті – есе Василя Махна «Бібліотекар» як один з жанрів художньої публіцистики та оповідання Олександра Жовни «Старий будинок» як художній твір. Обидва твори об'єднують ключову роль в кожному універсалії «дім». У свою чергу, поняття «дім» традиційно пов'язане з поняттями «коріння роду», «топос захисту та безпеки», «пам'ять». Кожне з цих значень актуалізовано в досліджених творах. Найважливішим в обох творах є зв'язок між універсалиями «дім» як те, що руйнується та «пам'ять» як те, що протистоїть руйнації якщо не матеріальній (кожна будівля приречена бути зруйнованою), то ментальній (людина повинна усвідомлювати родинні, національні зв'язки і тому образ родинної будівлі, або такої, що належала громадськості, зберігається назавжди, поки вона сама живе, живуть її нащадки). Основним методом дослідження був типологічний, оскільки аналізувалися і зіставлялися два твори – художній і художньо-публіцистичний. В результаті дослідження аргументовано висновок про те, що головним чином есе відрізняється від художнього тексту на рівні авторської присутності. Саме на цьому рівні виявляється тенденційність і суто публіцистичність есе, яка полягає в безпосередній декларації автором свого розуміння порушених проблем. В есе Василя Махна «Бібліотекар» автор не тільки фокусує увагу реципієнта на протидіючій часу силі пам'яті, а й завершує свій твір декількома тезами-думками про пам'ять. Якщо в художньому тексті (як в оповіданні Олександра Жовни) авторська концепція виражена опосередковано (у тому числі за допомогою художніх образів), в есе автор сам безпосередньо веде діалог з читачем від свого власного ім'я.

Ключові слова: есе, оповідання, образ, художньо-публіцистичний жанр, фактуальність, фікційність, авторська концепція, О. Жовна, В. Махно.

Постановка проблеми. Актуальність постанови питання про теоретичні засади розуміння есе обумовлена головним чином його вагомністю у сучасній публіцистиці. Згадаємо хоча б, що це єдиний жанр, котрому вже у шостий раз у грудні 2024 року було присвячено щорічний мініфестиваль (м. Київ). Крім того, як й інші жанри, есе постійно розвивається, набуває нових ознак, що спонукає дослідників продовжувати наукові розвідки у галузі його жанрової природи. У статті ми фокусуємо увагу на такій категорії, як образність, яка є найважливішою властивістю художньо-публіцистичного твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що категорія «образ» є ключовою в науці про твір, а також, що їй присвячено значну кількість досліджень, починаючи

ще з часів античності, коли до візуального твору ставилися як до *imago*, який використовується або заради прикраси (*ornamentum*) або заради нагадування (*memoria*) про події, що вже відбулися. Але студіювання у галузі сутності саме публіцистичного образу (тобто такого образу, який поєднує в собі фікційність з фактуальністю, поезію з історією) почалися тільки з середини ХХ століття. І на сьогодні ми зустрічаємо доволі різноманітні точки зору стосовно образності в есеїстиці. В.Й. Здоровега вважає цю складову публіцистичного твору одним із головних його «ресурсів» [3, с. 248] і називає такі ознаки: лаконізм, дискусійність, зрощеність логічно-абстрактного із зримістю та наочністю, вміння автора перетворювати думку на живу особистість [3, с. 241]. Серед головних функцій образу, на думку ученого, не тільки

ілюстративна, але й пізнавальна, гносеологічна. «У цьому випадку, – пише В.Й. Здоровега, – створений автором образ дає змогу глибше осягнути саму сутність явища, політичного, економічного, соціально-політичного, яку важко, у всякому разі, лаконічно, виразити за допомогою описів і визначень» [3, с. 242]. Підтримуючі думку науковця про функції, які притаманні публіцистичному образу, А.В. Волик визначає його як «конгломерат гносеологічного (базового) і художнього образів» [1, с. 82]. На вагомості «самого художнього складника у структурі публіцистичного образу» наполягає М. Свалова [6, с. 311]. Хоча у подальшому, вивчаючи публіцистику М. Рябчука, вона акцентує увагу на логіко-понятійному та фактуальному – системі аргументів, яка представлена «теоретичною, фактографічною, емпіричною та ціннісно-нормативною аргументацією відповідно до мети автора: актуалізації гострих соціальних проблем, утримання уваги реципієнтів, залучення їх до спільного аналізу та переконання» [6, с. 315]. Як бачимо, питання сутності фікційної та фактуальної складових публіцистичного твору продовжує привертати увагу дослідників і спонукає до продовження діалогу.

Постановка завдання. Мета статті – вирішити питання про специфіку образності в есеїстиці.

Об'єктом дослідження є есе з книги Василя Махна «З голосних і приголосних: енциклопедичний словник імен, міст, птахів, рослин та усякої всячини».

Виклад основного матеріалу. В процесі досягнення означеної мети ми сконцентрували увагу на місці в тексті «Бібліотекаря» універсалії «дім» як однієї з ключових загальнозначущих позачасових та наднаціональних констант, універсальної категорії концептуальної моделі світу будь-якої людини, будь-якої доби, свого роду один із головних архетипів простору. Рефлексія стосовно категорії «дім» частіше за все пов'язана з вирішенням проблем життя і смерті, життєвого шляху. Тому образ дому, як правило, займає ключове місце в словесних творах, у яких йдеться про буття людини у світі. В своєму дослідженні ми спираємося на порівняння есе В. Махна з художнім твором – оповіданням Олександра Жовни «Самотній будинок». Ключова роль в кожному з текстів цих творів універсалії «дім» – головне, що їх об'єднує і тому стає параметром зіставлення. Вагомість образу «дім» в оповіданні Олександра Жовни підкреслена вже його назвою. Незважаючи на те, що Василь Махно назвав своє есе «Бібліотекар», а також, що він у ньому ділиться з читачем своїми

споминами про конкретного бібліотекаря на ім'я Михась, простір, у якому перебував цей бібліотекар, той осередок культури, до якого намагався притягнути мешканців села – будинок колишньої «Читальні» також стає об'єктом уваги.

Обидва твори побудовано на антитезі «минуле – сучасність», в обох провідним є мотив руйнації, який і мотивує кільцевий характер композиції кожного з текстів творів. «Бібліотекар» Василя Махна починається повідомленням про те, що колись міцний будинок колишньої «Читальні» розібрали. А завершується есе викладам думок автора про неминучість зникнення і дідового дому, і «Читальні», підпорядкованість усього у світі закону зміни циклів – руйнації та оновлення. З мотиву приреченості починається і «Самотній будинок» Олександра Жовни. Невипадково слово «смерть» присутнє вже в першому реченні оповідання. Саме це слово формує анафору, яка об'єднує три перших абзаци тексту: «Він лишався самотнім уже третій рік поспіль після її смерті. ... Коли вона *померла*, їй було вже за сімдесят. ... Отже, вона *померла*, коли їй було вже за сімдесят» [2, с. 205]. Оповідання завершується описом руйнації. Повідомляється, що спочатку старий будинок відчув один удар, потім другий і нарешті розвалився. Як і Василь Махно, оповідач у цьому творі ставить до того, що відбувається, як філософ: життя і смерть, народження і руйнування постійно складають бінарну опозицію. Зі смертю старого будинку, як і колись міцної «Читальні», життя не зупиняється. Невипадковим є згадування про весну в останньому реченні як знаку того циклу оновлення, про який пише й Василь Махно. Основна ж частина кожного з творів, які починаються і завершуються мотивом згасання та руйнації, містить картину того, чим було наповнено існування кожного з будинків.

Образність вербального твору може бути простежена на різних його рівнях. Почнемо з того, що про образність пишуть, маючи на увазі художні засоби, які використовує автор. Так, наприклад, С. Шебеліст серед ознак есею називає «образність, афористичність, використання свіжих метафор, нових поетичних образів» [7, с. 49]. На цьому рівні принципової різниці між творами Махна й Жовни немає. Обидва автори спираються на риторичні наративні засоби.

Наступний рівень образності вербального твору – та система образів (персонажів, речей, об'єктів навколишнього світу тощо), яку використовує автор для донесення до читача своєї концепції. На поверховий погляд і на цьому рівні «Старий

будинку» та «Бібліотекар» схожі. А саме – обидва автори використовують уособлення при створенні образів будинків. Спочатку Василь Махно порівнює героя свого есе зі скаліченим голубом з переламаним крилом. А далі будинок ототожнюється з самотньою людиною, яка наближається до кінця свого земного шляху: «Так він простояв ще кілька років ніким не захищений від проливних дощів і зимових снігопадів. Будинок терпеливо чекав своєї смерті й дочекався» [5, с. 34]. Уособлення є головною художньою стратегією, яку використовує й О. Жовна. Більше того, саме старий будинок є оповідачем в центральній частині оповідання. Зовнішня точка зору безіменного наратора присутня лише у перших трьох та останніх двох абзацах тексту оповідання О. Жовни, хоча і тут явною є персоніфікація образу. Починаючи з четвертого абзацу автор пропонує такий собі вірогідний варіант продовження історії, змінює точку зору і «передає право голосу» будинку («І кому, як не йому самому, краще продовжити цю історію, яку він міг би оповісти, можливо, так» [2, с. 205]). Оповідання Олександра Жовни є імпресіоністичним, і головною ознакою цього є такий художній засіб як одивнення (буття людей з точки зору будівлі). Невипадковою при цьому є також мозаїчність художньої картини світу, фрагментарність образу часу, коли інформація про події подається непослідовно, окремими спалахами не тільки історії дома та його господині, але й буття багатьох людей, котрі на короткий час знаходили тут притулок, ховаючись від війни. З одного боку, включення слова «війна» у текст оповідання, свідчить про те, що його автор спирається на реальні події. Але насправді така документальність не є суттєвою в «Старому будинку» О. Жовни. Як не має значення, де саме знаходився старий будинок, у якій частині країни. Тому його образ в оповіданні максимально узагальнений, зрозумілий будь-якому читачу.

В. Махно також прагне наблизити своє есе до будь-якого читача. Звідси й оперування такою категорією як «дім», яка має універсальний сенс. Але при цьому він переважним чином оперує фактами і створює образ конкретного будинку. Крім того, що автор посиляється на документи, пов'язані з ним, наводить ім'я реальної людини, яка згадувала про нього (місцевого хронікаря Миколи Мотузку [5, с. 35]), він вказує на зв'язок цього будинку з діяльністю організації, одним з головних завдань якої було формування усвідомлення українцями свого національного достоїнства (виявляється, що до побудови Читальні за ініціа-

тивною «Просвіти» було залучено й тих українців, які перебували на той час в Америці та Канаді). Він наводить свідчення про те, як збирали гроші, і саме яким був кошт будівлі, вказує точну дату початку діяльності «Читальні» – 1925 рік. А далі зупиняється на хронології занепаду: одразу після Другої світової війни було розібрано до цвяха величний панський будинок із колонами, при кінці 1960-х з польського Народного дома зробили зерносховище, а з фільварку – колгоспні гаражі, які також з часом знесли, у 1980 було знесене «добротне приміщення старої школи»... Так поступово наблизився час руйнації й «Читальні».

Центральна частина есе В. Махна, як і оповідання О. Жовни – це історія людини, доля якої була тісно пов'язана з будинком. Але тут знову ж таки все конкретно і документально. Розповідається про бібліотекаря Михася Багнаса, який працював тут у 1930-ті роки. Автор згадує, як той виглядав. «Закарбувався у моїй дитячій пам'яті сивим, високим чоловіком з доброзичливою усмішкою, що визирає зі своєї обори», – пише він [5, с. 36]. Головне ж у його спогадах – те, як наполегливо бібліотекар намагався залучити дорослих і малих селян до книжок і як пізніше люди намагалися схвати книжки, які він роздав. Вони закопували їх в землю разом із фотографіями, листами – усім, що 1939 року могло наражати їхніх власників на небезпеку арештів. І цей опис Михася, і свідчення про ховання книг слугують знову ж таки посиленню достовірності історії, яку автор пропонує своєму читачу, підкріплюють його розповідь історико-політичним контекстом.

А далі – образ ще одного будинку, приреченого руйнації – будинку, у якому виріс автор. Він зізнається, що мати поскаржилася на те, що дім, який було побудовано дідом, потребує ремонту, що вони почали обмірковувати плани порятунку «покинутого дому», але незважаючи на всі ці розмови, процес розвалу продовжується, до дому «руки не доходять». Образ рідного дому безпосередньо пов'язаний в есеї «Бібліотекар» з наступним рівнем образності.

Третій рівень поняття «образність» пов'язаний із стратегіями прояву авторської індивідуальності у вербальному творі. Саме цей третій рівень дозволяє, на думку відомого сучасного українського есеїста Тараса Прохаська, визначити сенс цього жанру: «дослідження світу через самого себе, через власну суб'єктивність» [4].

Автор художнього твору, оповідання, О. Жовна пропонує читачу погляд на події крізь призму сприйняття свого героя. Тому він переходить від

однієї точки зору на події до іншої, але жодна з них не є його власною. Безумовно це не значить, що він абсолютно відсторонюється і не має власної концепції. Авторська концепція життя як потоку часу, в якому є і найкраще – кохання, але також незбінними є втрати, самотність, наближення кінця, є явною в оповіданні О. Жовни. Але надана вона опосередковано – виявляється у засобах організації композиції, системи образів, хронологу тощо. Що ж до есе В. Махна, то у ньому автор передає власне бачення того, що відбувається. надає своєму читачу власні спогади, власну рецепцію подій, власне розуміння тих законів, які визначають сутність буття.

В.Махно і на цьому, третьому рівні звертається до образів, але підпорядковує передачі свого розуміння тієї історії, яку пережив сам. Тому він стає таким самим персонажем, що й ті підлітки, про яких розповідає, його батьки й односельці. В тексті посилюється роль тих знаків, що мають безпосереднє відношення до власної біографії автора, який народився на Тернопільщині, де й пройшло його дитинство. Згадується тут і місце сьогодиншнього перебування автора: «...хрускіт переламаного крила даху старого будинку «Просвіти» й так долинув аж до Нью-Йорка...» [5, с. 38]. Так на перший план виходять роздуми про здатність людини сперечатися руйнуванню, хоча б внутрішньо.

Універсалія «пам'ять» уперше згадується в тексті есе «Бібліотекар» після опису численних зникнень будівель в його рідному містечку. «Отак, – пише В. Махно, – на очах зникає наша пам'ять. Скидається на те, що вона уже нікому не потрібна, бо за демографічними прогнозами, якщо пропорція народжуваності та смерті збережеться такою, як є нині, то за п'ятдесят років тут не залишиться жодного мешканця» [5, с. 35]. І тут він знову повертається до спогадів про бібліотекаря. Але цього разу – для підкріплення власних тез про головні цінності життя. В. Махно згадує, як Михась виконував обов'язки суфлера під час вистав. «Мабуть, – пише автор, – він ховався за завісою, звідки часто долинали: «Три рази: ха-ха-ха», або «Цілуйтесе». Зала вибухала гучним реготом. Спантичені актори позирали вбік, звідки лунали Михасеві підказки, а він показував рукою, мовляв – продовжуйте!». З одного боку, таке завершення твору мотивовано намаганням якось пом'якшити трагізм звучання думки про амнезію, яка охопила усіх. Але, на нашу думку, є й інша причина. Останнє речення у тексті есею В. Махна таке: «І от ми продовжуємо» [5, с. 38]. Важко вирішити точно, про що йдеться: що «ми»

продовжуємо? хто ці «ми», що продовжують? Неможна виключити, що автор має на увазі всіх людей, не тільки тих, хто зустрічався з Михасем або щось чув про нього. «Ми» – це усі ті, хто з плином часу втрачають пам'ять і сприймають руйнацію старого як норму устрою життя. Фізично ми не можемо зупинити процес втрати минулого. Але ментально – здатні. І для того, щоб збереження пам'яті не припинялося, нам і потрібні суфлери, які вчасно підкажуть, нагадають. От саме таким й був бібліотекар Багнас. І тут читач усвідомлює тісний зв'язок між універсаліями «дім» і «пам'ять» – нашими коріннями і тим, що залишає їх назавжди живими (поки ми про них пам'ятаємо), протидіючи тим самим руйнуючій силі часу.

Якщо перша частина есею «Бібліотекар» містить у собі суто епічне – опис стану рідного міста автора у різні часи і місцевих подій, а центральна має більш ліричний характер – автор згадує своє дитинство і ділиться власними спогадами про зустрічі з Михасем. При цьому у цих спогадах перемішано драматичне (звучання цієї частини визначається тим, що йдеться про самотню людину, для якої єдиним сенсом життя були книги) і комічне («місцевий дивак» намагається заохотити дітей до читання, а вони у цю мить мріють лише про продовження гри, хоча й не відмовляються від солодких подарунків бібліотекаря). Що ж стосується останньої, заключної частини тексту твору, то вона суто публіцистична. Повернувшись до універсалії «пам'ять», автор погоджується з тим, що й насправді нікому і нічому не дано уникнути змін, які несе з собою час. Але з не меншою впевненістю наголошує на природності для людини внутрішнього спротиву цієї істині. У заключній частині В.Махно відволікається від власних спогадів та почуттів, від конкретного містечка, з яким пов'язано долі багатьох його родичів та знайомих. Ця частина – декларування автором того, що має відношення для усього людства і до будь-якої окремої людини – його думок про неприпустимість втрати коріння і пам'яті про них.

Висновки. Понятійно-логічне і образно-емоційне утворюють нерозчленовану синкретичну єдність в есе на відміну від оповідання. Звідси – питання про сутність образності в цьому жанрі. Образність можна розглядати на різних рівнях: 1) авторських наративних стратегій, тобто тих засобів художньої виразності, які використовуються автором; на цьому рівні важко провести межу між есе і художнім твором (наприклад, оповіданням); 2) системи образів у тексті твору,

і тут, якщо вести розмову про есе, майстерність автора проявляється у гармонійному поєднанні документальності, фактуальності та домислу яку результату діяльності його уяви (на відміну від художнього твору, у якому образ – результат художнього вимислу). Обидва рівні дозволяють вести розмову про схожість есе на художній твір і тому вважати його художнім (або художньо-документальним). На третьому рівні образності, коли ми звертаємось до форм вираження автором власних думок, почуттів (усього того, що традиційно пов'язано з образом автора), яскраво виявляється інша складова есе як порубіжного, мета-

жанрового твору – його публіцистичність. Саме з цим рівнем пов'язано декларування автором тих загальнолюдських проблем, які він порушує своїм есе на відміну від фікційного твору, у якому безпосередній виклад автором власних думок може стати ознакою відходу від художності). Таким чином, образна природа есе зумовлена і логічним, і емоційним характером відтворення дійсності. При цьому індивідуально-неповторне не заперечується, але підпорядковується загальнозначущому, а виклад автором свого розуміння універсальних категорій стає найбільш вагомою частиною твору.

Список літератури:

1. Волик А.В. Філософський, психологічний, художній та публіцистичний образи: сутність понять. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2019. VII (32). С. 79–84.
2. Жовна О. Партитура на могильному камені. Повісті та оповідання. Львів: Піраміда, 2019. 216 с.
3. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості: підручник. Львів: ПАІС, 2008. 276 с.
4. Знайомство з есеїстикою. Конспект лекцій Тараса Прохаська «Есей: спроба реконструкції». URL: <https://pen.org.ua/znajomstvo-z-eseyistykoju-konspekt-lektsiyi-tarasa-prohaska-esej-sproba-dekonstruktsiyi>
5. Махно В. З голосних і приголосних: енциклопедичний словник імен, міст, птахів, рослин та усякої всячини. Київ: Yakaboo Publishing, 2023. 384 с.
6. Свалова М. Образність та аргументація в публіцистиці М. рябчика як засоби впливу на реципієнтів. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2014. Вип. 39. С. 311–316.
7. Шебеліст С. Теоретичні аспекти жанру есею. *Слово і час*. 2007. № 11. С. 48–56.

Musii V. B. «LIBRARY» BY VASYL MAKHNO: TO THE QUESTION OF IMAGERY IN THE ESSAY

The purpose of the article is to study the specific features of the essay as a work of a borderline genre nature. To do this, the author focuses on such a category as “imagery” and traces its levels. Namely: 1) the level of those narrative strategies that the author uses to bring his work closer to the reader; 2) the level of those images that he uses to visualize his thoughts and feelings; 3) the level of the author’s presence in the text of the work. Due to the fact that the essay is a genre that combines the features of “poetry” and “history” (fact), illustrativeness and declarativeness, the author of the article studies the essay by comparing it with a work of fiction literary – story. Therefore, the object of the article is Vasyl Makhno’s essay “The Librarian” as one of the genres of artistic journalism on one side and Oleksandr Zhovna’s story “The Old House” as a work of art, from another side. Both works are united by the key role of universal “home” in each. In turn, the concept of “home” is traditionally associated with the concepts “roots of the family (community, nation), “topos of protection and security”, “memory”. Each of these concepts is actualized in both of the studied works. Mostly direct is the connection between the universals “home” and “memory” in both works. Memory resists destruction, if not material (every building is doomed to be destroyed someday), then mental (a person must constantly be aware of family, national ties and therefore the image of a family building or of building that belonged to the public, is preserved forever, as long as this person lives or it’s descendants live). The main method of research was typological, since two works were analyzed and compared – artistic and artistic-journalistic. As a result of the study, the conclusion is argued that the essay mainly differs from a purely artistic text at the level of authorial presence. It is a level on which the tendentiousness and purely journalistic nature of the essay are revealed, because it consists in the author’s direct declaration of his understanding of the problems which were raised. In Vasily Makhno’s essay “The Librarian” the author not only focuses the recipient’s attention on the time-resisting power of memory, but also concludes his work with several theses-thoughts about memory. If in a literary text (as in the story of Alexander Zhovna) the author’s concept is expressed indirectly (with the help of artistic images), in the essay the author himself directly conducts a dialogue with the reader on his own behalf.

Key words: essay, story, image, artistic and journalistic genre, factuality, fiction, author’s conception, O. Zhovna, V. Makhno.